

ПРЕДШЕСТВЕНИЦИ И ПОСЛЕДОВАТЕЛИ: ИГНАЦИО ЛОЙОЛА И НИКОЛО МАКИАВЕЛИ ЗА СЪВРЕМЕННОТО БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ

Веска Гювийска

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Изследването търси връзка между Игнацио Лойола (1491 – 1556) и Николо Макиавели (1469 – 1527), които принадлежат към различни духовни епохи на човечеството, макар че живеят и творят през един и същи век. То поставя питането: възможно ли е знаменитите мислители, живели в друго време и епоха, да са дали предизвестен отговор на един съвременен проблем като управлението на българското училище? В случая искаме да проверим как се съвместява един съвременен прочит за „образователна система“, част от която е училищната институция, с идеите на Лойола и Макиавели? В контекста на „философия на образованието“ се правят няколко основни аналогии като: ролята на лидера; авторитет и власт на ръководителя; ролята на общността. Основното допускане е, че съвременните форми на управление в социалните институции, като училището, са мимикрия от сдвояването на светски и религиозни такива, независимо от отделянето на църква и държава. Механизмите на властта не просто надживяват времето, но и го проектират в съвременните паноптични общества чрез прототипи, оценени като такива от И. Лойола и Н. Макиавели.

Keywords: educational system, centralized educational system, mission and character, leader, society, interaction, religion, politics, education

Има ли връзка между Игнацио Лойола (1491 – 1556) и Николо Макиавели (1469 – 1527), след като принадлежат към различни духовни епохи на човечеството, макар че живеят и творят през един и същи век? Николо Макиавели е знаменателна личност за Ренесанса, който преживява Европа през XIII – XIV век. Макиавели е предтеча на модерното мислене за държава и държавност, които са типично светски понятия, чрез произведението „Владетелят“. Игнацио Лойола е култова личност на светата Католическа църква в периода на Контрареформацията. Чрез „Ордените на Исус“, известни като „Йезуитският орден“, които той създава в Испания, Църквата успява да си върне отстъпени позиции и да наложи отново своята могъща власт. От

„Обществото на Исус“ на Лойола до „Владетелят“ на Макиавели като прототип на държавника е разположена идеята за начините на управление, които използват църквата или бъдещата модерна държава. Настоящото проучване търси отговора на въпроса какво общо има това с начините на управление на съвременното българско училище. В изследването е игнориран проблемът за времето, доколкото времето е потвърждение, че формите на управление и в модерните институции, като училищната, не са променили съществено своя стил и насока на проявление. Но вдвояването на религиозни и светски форми на управление е основополагащо за постмодерното време и ситуация, което си служи с мимикрията на собствени такива. Мениджмънтът на образованието през ХХІ век използва готови прототипи на миналото, които търпят нов аранжирмент, но не променят същността си. Управлението на съвременното българското училище не се променя на глобално равнище, т.е. на равнище образователна система: „Значение имат не отделните институции, а свързаността им в система, но тя не може да бъде осъществена, когато (като тук в България) институциите са „докарани“ оттук и оттам без никаква координация“ (Аврамов, 2007: 26). В случая искаме да проверим как се съвместява един съвременен прочит за „образователна система“ с идеите на Лойола и Макиавели. И може ли знаменитите мислители, живели в друго време и епоха, да са дали предизвестен отговор на един съвременен проблем.

В част 9: „Главата на обществото и управлението, произхождащи от него“ от устава „Обществото на Исус“ на Игнацио Лойола можем да прочетем:

„Необходимостта от върховен генерал и от пожизнено заемане на тази длъжност от него“ (гл. 1, „Обществото на Исус“, Игнацио Лойола).

Изглежда необичайно Светата църква да си служи с термини и понятия, характерни за светските общества. И още повече – с военна терминология. Вярно е, че обществото е създадено като оръдие на Бог и неговия промисъл. Но устройството на обществото е замислено като свършена машина за подчинение, чиято крайна цел е „единение на сърцата“. Трудно е да се предположи, че чувствата на една духовна общност могат да бъдат съхранени или формирани чрез свръхрационални процедури и канони. В поредицата от правила за управление предназначението на Върховния генерал е да бъде в постоянна връзка с по-нисши висшестоящи в йерархичния кръг на властта, доколкото техните правомощия също се определят от него. Допуска се, че той може да влиза и в лична преписка с лица и да разрешава конкретни случаи, там където местната власт на ордена не се е справила. Така образът на централизираното управление става завършен, доколкото цялата власт е в ръцете на един човек, който се избира пожизнено, като папа, предвид неговата непогрешимост и лоялност към Бог. Бихме могли да се запитаем какво общо има това с Бог, все едно как го наричаме? Ето и отговора на Николо Макиавели, предвид ограничения кръг от налични възможности:

„За онези, които стават владетели чрез престъпления“ (гл. 8, „Владетелят“, Николо Макиавели). Обикновеният гражданин също би могъл да се домогне до княжески престол по пътя на престъпления и беззакония или по благоволенieto на своите съграждани. В историческата справка, на която се позовава Макиавели, присъстват хора с чудовищни амбиции, без религия, без вяра и каквато и да е добродетел. Те разчитат на уменията си, приложени със сила, жестокост и според случая. Заключение то на Макиавели е не особено морално: насилията трябва да се извършват изведнъж, а добрите дела – малко по-малко. Зле приложени са онези жестокости, които изискват повторение и нарастване във времето. Те не могат да носят власт, за разлика от онези действия на насилие и жестокост, които изискват крайни решения, изпълнени изведнъж. Когато човек чете тези редове, има усещането, че присъства на раждането на всички революции от Новото време. Всяка съвременна диктатура идва със същата морална мостра, че е необходимо зло, за да се роди след време доброто. На практика това означава отказ от всеки морал или неговата замяна с политика. Ето как двата отговора – на един йезуит и на един политолог, в развитие съвпадат. Те касаят управлението от гледна точка на монархията и диктатурата, където властта е съсредоточена в ръцете на един човек, който създава прототипа на своето обкръжение, все едно как се нарича то – религиозен орден или политическа клика. Пътищата за тяхното оправдание минават обаче през образованието.

„Каква личност трябва да бъде върховният генерал“ (гл. 2, „Обществото на Иисус“, Игнацио Лойола). Основателят на йезуитския орден е крайно високателен към качествата на Върховния генерал. Сред тях са: единение с Бог; пример в добродетелта; силен разум и здраво съждение; деен човек, човек на делото, а не на празните обещания; добро име и физическа енергия; външни характеристики като уважение и респект, които буди. От направения социално-психологически профил на длъжността „върховен генерал“ в „Обществото на Иисус“ е видно уметелото съчетание от морални добродетели, религиозен обет, светски ум и качества, харизма и цялостно личностно присъствие. Предполагам, че този профил би могъл да бъде модел за всеки мениджър, включително в образованието. Разбира се, когато заменим „религиозен обет“ с някое друго чуждо поклонничество. От времето на Платон такива хора не просто трудно се намират. Те са невъзможни, доколкото от Мъдреца в идеалната Държава на Платон също се изискваше съвършенство в един несъвършен свят. Мислейки по този въпрос, ето какво отговаря Николо Макиавели.

„Какво трябва да прави един владетел, за да бъде почитан“ (гл. 21, „Владетелят“, Николо Макиавели). Основно качество на владетеля трябва да бъде изключителната му личност и способността за необикновени и велики дела. В случай на необходимост той е този, който наказва или поощрява

своите поданици. Той е и човекът, който може да бъде както истински приятел, така и истински враг. Най-големият му грях е възможността да изпадне в зависимост от друг. Спонсорската му страст на поддръжник на изкуствата и занаятите, както и откриването и подкрепата на дарованията са задължителни. В модерната визия на владетеля при Макиавели присъстват качества и способности, които са актуални и днес. Съдната способност на владетеля да наказва и оценява поведението на другите е надградена с морални основания като възможността да бъде личност с безспорни достойнства. Но на никой владетел, който иска да бъде такъв, не се препоръчва да се съюзява с по-мощни от него. Предполага се, че поданиците не могат да преминат границата на неговата изключителност, но с всички свои действия трябва да я укрепват и поддържат. Владетелят живее в един огледален свят, където вижда единствено себе си. Как живеят или биха могли да живеят другите без владетел, остава тайна.

„Как цялото тяло на обществото може да бъде съхранено и развито в неговото благоденствие“ (част 10, „Обществото на Иисус“, Игнацио Лойола).

За „Обществото на Иисус“, като оръдие на Бог, са полезни не само служенето, като духовно упражнение, но и прецизна селекция на всеки новопостъпил. Във всяка следваща степен от посвещението на Ордена изискванията стават все по-строги и се спазват безкомпромисно. Особено прецизен е изборът на „низшите“ висшестоящи, доколкото те са такива или трябва да бъдат такива, каквито са техните висшестоящи. Игнацио Лойола едва ли би могъл да знае колко ще бъде модерен през XXI век с изискването „обет за покорство“, където членовете на общността са в единение с висшестоящите; местните висшестоящи – помежду си и с висшестоящите на провинциите; местните висшестоящи и тези на провинциите – с Генерала. По този начин кръгът на себеподобните се саморазграничава чрез наличие на власт, независимо от нейното равнище на проявление. Описаната йерархична система позволява да се видят ясно структурите на властта. Тя с единакъв успех може да се нарече както централизирана, така и децентрализирана, доколкото всеки по-нисш висшестоящ има право да бъде автономен и същевременно да бъде част от една хитроумно замислена система, която търпи въздействие „от горе надолу“. Съществува ли възможност отделната подсистема или част да променя системата? От гледна точка на физиката това е един кибернетичен и синергетичен ефект, където цялото никога не е сбор от своите части, а притежава свойства, които надхвърлят всяка една от тях поотделно. На социално равнище една подсистема не може да промени системата. Съществува възможност или подсистемата да утвърждава системата, или да бъде игнорирана от нея по целесъобразност. Можем да се опитаме да приложим универсалния метакибернетичен модел на Валентин Турчин (2000)

за управление на системата, който гласи, че всеки „метасистемен преход е квант на развитието“ (Вакарелов, 2008: 244). Основният механизъм на прехода предполага една управляваща система на един етап от развитието да се превърне в управлявана на следващия. Творческото развитие на една система изисква независими творчески актове на всяка подсистема, която съхранява своята специфика в общите интегративни процеси на системата и поставените цели. Прогресивното развитие на системата, включително образователната, налага нов тип управление, гарантирано от начина на организация на подсистемите. От времето на „Обществото на Иисус“ на Лойола до днес социалните системи миметират такова развитие, защото всяка подсистема е огледален образ на прототипа и лишена от възможността за автономия, освен привидно. Прототипът, който е носител на контролна и управленческа функция, създава свои клонинги в безкрайна верижна реакция на собствения си регрес. Кибернетичният механизъм за обяснение, който прилагаме по аналогия в случая, трябва да ни подсказва, че евристичният път на всяка социална система е нейното взаимодействие със средата, извън която тя деградира. Ако единствените активни членове на една религиозна или образователна общност са „висшестоящите, по-нисшите висшестоящи и нисшите висшестоящи“, то тя рискува да бъде всичко друго, но не и духовна такава.

„За новите владения, завоювани със собствени средства“ (гл. 6, „Владетелят“, Николо Макиавели). Николо Макиавели има свое обяснение за всяка власт, която започва с новия властимащ. За италианския мислител пътят към успеха е възпрепятстван от наличие на нови разпоредби. Те са яростно оспорвани от онези, които са облагодетелствани от старите, и сдържано защитавани от онези, на които биха донесли изгода. Причината за това е в недоверието към всяко нововъведение, което не е проверено на практика. Българската образователна система и в частност училището, което търпи последиците от всяка реформа, трудно може да реагира на новосъздадена социална и образователна ситуация поради същите причини: налагане на неекспериментирани иновации и отмяна на доказали се във времето традиции. Идването на власт във всяка обществена сфера не се е променило съществено от времето на Макиавели. За да бъдеш реформатор, трябва да отчиташ дали си изпълнител на реформата, или налагаш реформата, дали действаш сам, или си зависим от други лица и фактори. Лесно могат да се сменят убеждения, които са изглеждали до вчера безупречни, но е много по-трудно едно убеждение да бъде задържано за дълго време. И когато вярата в нечия правота или указ секне, единственото, което остава, е да бъде поддържана със сила. И религията, и политиката, и образованието на равнище управление приемат като постулат, че невярващите могат да бъдат заставени да повярват. Вярата е религиозен феномен, какъв феномен обаче е силата?

В контекста на съвременното училище и неговото управление на глобално равнище, като част от образователната система, можем да кажем, че: **синергетизирането на управленските механизми и тяхната мимикрия на специфични такива** в образованието се потвърждава в идеите на автори като Лойола и Макиавели, които ги създават не като антиподи на религиозни или светски такива, а като взаимно допълващи се и кореспондиращи с времето и през времето. През XXI век става възможно тяхното колажиране, където „модерният човек“ се смята длъжен да следва най-добрия пример, до който някой е достигнал до тази дата. „Предмодерните култури познават две фигури на другостта, върху която се обляга Азът: предците (традицията, боговете, духовете) и враговете, (чуждите, съседите). Едните са „преди“, другите „сега“; с едните се идентифицираме, с другите се борим. Модерната фигура на културния модел съчетава двете в едно амбивалентно цяло“ (Дичев, 2000: 89). В предложения културен модел на мислене, който е сърцевина на социалния, всяка „идентификация“ е предхождана от „имитация“. Имитацията е определяща за постмодернистичното мислене, където доминира нагласата „да изглеждаш“, а не „да бъдеш“. Тя се случва от „от горе надолу“, от „цели към средства“ (Габриел Тард), което недвусмислено показва нейната елитарност на процес. Във „всеобщата имитация“ на времето, в което живеем, всичко е възможно като мултипликация на желания. „Желанието да имаш“ доминира над всички останали и се случва единствено като борба за власт във всяка социална система, включително и в образователната. Мострата за това вече е посочена при Лойола и Макиавели, независимо че е с различен източник: Бог, общността и традициите.

Политиката като сурогат на морала. Идеологията като продължение на религията. Николо Макиавели е недвусмислен в своето послание, че когато става въпрос за политика, е противопоказано да иде реч за морал. Това обяснява разочарованието на мнозина от политиката, която очакват да се случи като „морал“, т.е. с помощта на обществено мнение и гражданска съвест. Ето защо обявяването на гражданските протести в България през 2013 г. за форма на морална революция е далеч от истината. Дори да има такава, нейното случване е „от вътре навън“ и не е въпрос на натиск, още по-малко външен. Морален катарзис обаче може да има във всяко гражданско вълнение или неподчинение, особено когато то касае съществуването на човека. Училищната институция и нейното управление е въпрос на държавна политика. В нея има място за обществени дебати, но не трябва да има място за обществено мнение, което да изпълнява политически поръчки. В политиката или религията като институции, да бъдеш личност, е не само трудно, но и опасно. Институциите създават както правилата на играта, така и ролите, които те налагат. Ролята на „владетел“,

„генерал“ или „директор на училище“ по същество е една и съща. Тук е важна „фасадата“, а не лицето, създаващо личността, затова изискванията на Лойола към върховния генерал са безкраен регрес за съвършенство. Или личността, която създава прототип на маските при Макиавели, защото поданиците са лишени от лице. В съвременното управление доминира „социалната фасада“ на институцията като призив за това, че всеки трябва да извърви обратния път от институцията (личността) към себе си (лицето), осъзнавайки, че е „между включващото ние и разделящото Аз“ (Горанов, 2010: 178).

Игнацио Лойола и неговият йезуитски орден са прототипът на всяка идеология, която временно може да се нарича религия. Пропаганда (идеология) и образование имат общи черти. В теориите за научното управление българските автори още през 70-те години разглеждат въпроса за „системите-генератори“ и „системите-транслатори“ като информационни такива (Н. Николов, Н. Стефанов). „В зависимост от характера на информацията системите-генератори биват два вида, а именно: системи, „произвеждащи“ научна информация, и системи „произвеждащи“ оценъчна информация. Системата-транслатор пък е такава система, чиято функция е да „преведе“ наличната информация от едно състояние в друго, да измени нейните форми. В този смисъл системите-транслатори не притежават способността да „произведат“ нова информация. Като системи-транслатори следва да бъдат разглеждани преди всичко образованието и пропагандата, т.е. идеологията (Николов, 1982: 137). „Идеология“ (пропаганда) и „образование“ (възпитание) са системи-транслатори и техният общ знаменател е репродукцията на информация, а не нейното създаване. Но и двете форми на обществено съзнание, независимо от репродуктивния си характер, имат за краен резултат изграждане на човешкия светоглед като система от ценности. В този смисъл, дали той ще бъде религиозен, или светски (партиен), е без значение. Същественото е, че има способността да формира личността на подрастващите и променя тази на възрастните. И при идеологията, и при образованието някой друг определя насоката на този процес, което ги разграничава и отдалечава от морала. Изброените форми на обществено съзнание, като *идеология, религия, образование*, имат обща цел, но си служат с различни средства. В постмодерна „цели и средства са разлъчени поради селективния характер на модерната имитация“ (Дичев, 2000: 90), където всяка власт намира своето оправдание чрез някакво „трансцендентно основание“.

В контекста на образователната система идеята за видово различие на самата система от гледна точка на нейната „мисия и характер“ е проблематична, доколкото самата власт не позволява това. Причината е, че делегиране на отговорности и преразпределяне на властта или насочването ѝ към социални акценти и приоритети ще се окаже невъзмож-

но, доколкото „централизираната форма“ на управление е прототипът на всяка друга. Системният модел, за разлика от социалния, позволява да се види този момент като кибернетичен и синергетичен ефект и където цялото не е сбор от части, но ги възпроизвежда съобразно своите цели. Въвеждането на социален модел на управление, към който е ориентирана съвременната наука, е по същество икономически модел: „всички интересни въпроси в икономическото развитие и в историята са свързани с това, че пазарите са много несъвършени и със стремежа да се разбере естеството на техните несъвършенства“ (Дъглас, 2007: 7). Сравнението между „системен тип“ и „социален тип“ организации (Улвие Ходжа, 1996) се движи по посока на човека и човешкия фактор като ресурс. При липса на материални ресурси обаче моделът за управление при социалния тип управление е зависим от скрит център. Най-често това е Държавата. В момента България е доказателство, че и при силна или слаба държавна власт пораженията върху образованието са еднакви. И в двата случая централизираната власт си остава решаваща в своите послания и приложение на диктат – явен или скрит, дори когато играе ролята на децентрализирана. В този модел политиката играе ролята на морал, без да има нищо общо с него. А религиозният „обет“ за вярност е прикрит като идеология, която си служи с убеждения и където хората не служат на каузи, а обслужват свои или чужди интереси.

Наистина, колко модерни могат да бъдат предците ни!

ЛИТЕРАТУРА

- Ганев, Г. (2007). Две интервюта на Георги Ганев с проф. Дъглас Норт. *Социологически проблеми*, 3 – 4.
- Горанов, П. (2010). Игра на личност. Упражнение по демитологизация на един безспорен мит. *Социологически проблеми*, 3 – 4, 160 – 180.
- Дичев, Ив. (2000). Европа като легитимация. *Социологически проблеми*, стр. 87 – 108.
- Вакарелов, Кр. Взаимодействия в интердисциплинарните изследвания в развитието на науката. В: сб. *Философия през XXI век*, Академично издателство „Марин Дринов“, София, стр. 239 – 249.
- Лойола, Игнацио. (1998). *Избрани съчинения*. София: Натурела.
- Макиавели, Николо. (1991). *Владетелят*. София: Еспас 2007.
- Николов, Н. (1982). *Оценката*. София: Наука и изкуство.
- Ходжа, Улвие. (1998). *От системния към социалния тип теория на организациите*. 1 – 2.

PREDECESSORS AND FOLLOWERS: IGNATIUS OF LOYOLA, NICCOLO MACHIAVELLI AND MODERN BULGARIAN SCHOOL

Abstract. The study is looking for the link between Ignatius of Loyola (1491 – 1556) and Niccolo of Michialvelli (1469 – 1527) who belong to different spiritual eras of humanity although they lived and worked in approximately the same time. The question in the paper is the following: Is it possible those famous scholars of the past to have given a solution to a problem of the government of the modern Bulgarian school? The author is trying to check how a modern interpretation on the matters of ‘educational system’ can coexist with the ideas of Loyola and Machiavelli. In the context of philosophy of education a few analogies can be made regarding the role of the leader, the authority and power of the leader and the role of the society. The main assumption is that the modern forms of government in social institutions such as schools are an imitation of the merging of civic and religious forms despite the separation of the state and the church. The mechanisms of power have not only lived survived their own times but have also projected themselves in modern societies through the means of prototypes described by Loyola and Machiavelli

✉ **Dr. Veska Guviiska, Assoc. Prof.**
South-west University „Neofit Rilski“
E-mail: v_guviiska@abv.bg